ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

سۈتۈق بۇغراخان رەسمىنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى قەيەردە

يوللىغۇچى: ئاكادېمىيە يوللانغان ۋاقتى: 2016- يىل 31- ئاۋغۇست ئورنى: مەدەنىيەت بوستانى

ULY gha aylandurup körüsh USY gha aylandurup körüsh UEY gha aylandurup körüsh

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

يالقۇن روزى

بۇ يىلقى قۇربان ھېيتنىڭ ھارپىسىدا مىللەتلەر ئۆن – سن نەشرىياتى «سۈتۈق بۇغراخان» ناملىق رومانىنىڭ ئاۋازلىق نۇسخىسىنى نەشر قىلىپ تارقاتتى. كۆزگە كۆرۈنگەن دۆلەت ئەربابى، داڭلىق يازغۇچى، شائىر ۋە دىراماتورگ سەيپىدىن ئەزىزىنىڭ ۋەكىل خاراكتېرلىك ئەسەرى بولغان «سۈتۈق بۇغراخان»1987 – يىلى مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغاندىن بۇيان تەكرار بېسىلىپ ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئالقىشىغا، ئەدەبىيات ئوبزورچىلىرىنىڭ مۇئەييەنلەشتۈرۈشىگە ئېرىشىپ كەلگەن. ماشىندا كېتىۋاتقاچ ھەم ئىشخانا – ئۆيلەردە باشقا ئىشلارنى قىلغاچ ئاڭلاشقا قولايلىق ئاۋازلىق نەشر نۇسخىسى تارقىتىلغاندىن كېيىن كىشىلەرنىڭ تېخىمۇ قارشى ئېلىشىغا مۇيەسسەر بولدى. كىشىلەرنى تېخىمۇ قىزىقتۇرغىنى ئاۋازلىق نەشر نۇسخىسىنىڭ قېيىدىكى سۈتۈق بۇغراخاننىڭ ماي بۇياق پورترېتى بولدى. رەسسام نەجمىدىن ئەزىزى بىلەن خانىمى رەشىدە ئەلى تەرىپىدىن سىزىلغان بۇ ماي بوياق رەسىم يۈقىرى ماھارەت بىلەن ئۆزگىچە سىزىلغاندى. بىر قارىماقتا نەجمىدىن ئەزىزى بىلەن رەشىدە ئەلى سىزغان سۈتۈق بۇغراخانىنىڭ قىياپىتى كىشىلەرنىڭ كۆزنۈكۈپ قالغان چۈشەنچىسى ئاساسىدىكى سۈتۈق بۇغراخان ئوبرازىدىن يىراقتەك تۇيۇلدۇ. چۈنكى كۆپۈنچە كىشىلەر پادىشاھنى «مىڭ بىر كېچە» ھېكايىلىرىدىكى ئەرەب پادىشاھلىرىنىڭ قىياپىتىدە تەسەۋۋۇر قىلىشقا ئادەتلەنگەن. ئەمما تارىخي نۇقتىدىن ۋە رەسسامىلىق سەنئىتى نۇقتىسىدىن كۆزىتىدىغان بولساق سۈتۈق بۇغراخان پورترېتىنىڭ ناھايىتى مۇۋاپىقىيەتلىك سىزىلغانلىقىنى كۆرۈۋالالايمىز. تارىختىن ئايانكى، سۈتۈق بۇغراخان ئىنتايىن كەسكىن كۆرەشلەرنى باشتىن كەچۈرگەن ئۇلۇغ خاقان. ئۇ باشتىن كەچۈرگەن بىرىنچى كەسكىن كۆرەش، ئىسيان كۆتۈرۈپ قارا نىيەت تاغىسى ئوغۇلچاقنىڭ قولىدىن ئۆزىگە تېگىشلىك شاھلىق تەختىنى تارتىۋېلىش كۆرىشى. ھاكىمىيەتتىن چەتلەشتۈرۈلگەن بىر ياش شاھزادە ئۈچۈن ئېيتقاندا ھاكىمىيەتنى چاڭگىلىغا مەھكەم ئېلىۋالغان بىر قارا نىيەت پادىشاھتىن ھوقۇق تارتىۋېلىش ئاسان ئىش ئەمەس. ئىككىنچى كەسكىن كۆرەش، قاراخانىيلار خانلىقىدىكى بارلىق خەلقنى ئۆزلىرى ئېتىقاد قىلىپ كېلىۋاتقان ئەنئەنىۋى ئېتىقاد سىستېمىلىرىدىن ۋاز كېچىپ يېڭى بىر ئېتىقاد سىستېمىسىنى قوبۇل قىلىشقا يېتەكلەش جەريانىدۇر. شۇبھىسزكى، ئىسلاھات بولۇپمۇ ئېتىقاد جەھەتتىكى ئىسلاھات ئاسان ئەمەلگە ئاشىدىغان ئادەتتىكى جەريان ئەمەس، تۆنجى چار پادىشاھ ئۇيغۇر IV ھوقۇقىنى قولغا مەركەزلەشتۈرۈش ئۈچۈن ئۇششاق ئاقسۆڭەكلەرنى كۆچەيتىپ، چوڭ ئاقسۆڭەكلەرنى ئاجىزلاشتۇرۇش مەقسىتىدىكى ئىسلاھات پىلانىنى ئەمەلگە ئاشۇرغىچە ساراڭ بولۇپ قالاي دېگەن ھەم شۇ سەۋەبتىن «چاچقۇن ئىمپېراتور» دەپ نام ئالغان؛ ئىمپېراتور پېتىر ياۋروپادىن ئۆگىنىش ئىسلاھاتىنى ئەمەلگە ئاشۇرغىچە قىلغان غەلىتە قىلىقلىرى سەۋەبىدىن «ساراڭ پېتىر» دەپ نام ئالغان؛ چىڭ سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى گۈاڭشۇ 1898 – يىلى قانۇن ئۆزگەرتىش ئىسلاھاتىنى يولغا قويغانلىقى ئۈچۈن مۇتئەسسىپ كۆچەرنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچراپ ئىمتىيازىدىن ئايرىلىپ نەزەربەنت قىلىپ قويۇلغان. دېمەك، ياش خاقان سۈتۈق بۇغراخانىنىڭ ئىسلاھاتلار ئىچىدىكى ئەڭ قېيىن، ئەڭ زىل ئىسلاھات بولغان ئېتىقاد ئۆزگەرتىش ئىسلاھاتىنى ئەمەلگە ئاشۇرغىچە تەسەۋۋۇر قىلغۇسىز مۇشكۈلچىلىكلەرگە دۇچ كېلىشى تەبىئي. سۈتۈق بۇغراخان باشتىن كەچۈرگەن ئۇچىنچى كەسكىن كۆرەش، ئەتراپىدىكى سامانىيلارغا ئوخشاش كۆچلۈك خانلىقلارنىڭ تەھدىتىگە ئۇنۇملۇك تاقابىل تۇرۇپ، ئاخىردا قاراخانىيلار خانلىقىنى كۆچلۈك، مۇستەھكەم ھەم مەرپەت روھىغا ئىگە بىر بۈيۈك دۆلەتكە ئايلاندۇرۇش جەريانىدۇر. تارىخشۇناسلار سۈتۈق بۇغراخاننى قاراخانىيلار خانلىقىنىڭ ھەقىقي قۇرغۇچىسى دېگەندە مۇشۇ نۇقتىنى نەزەردە تۇتىدۇ. دېمەك، سۈتۈق بۇغراخانىنىڭ ھاياتى، بولۇپمۇ قىران چاغلىرى يۇقىرىقىدەك بىر – بىرىدىن كەسكىن كۆرەشلەر ئىچىدە ئۆتكەن. نەجمىدىن ئەزىزى بىلەن رەشىدە ئەلى سۈتۈق بۇغراخانىنىڭ ئوبرازىنى يارىتىشتا يۇقىرىقىدەك تارىخي ئارقا كۆرۈنۈشنى نەزەرگە ئېلىپ، ئۇنىڭ تۇرلۇك كەسكىن زىددىيەتلەرنىڭ مەركىزىدە تۇرغان روھي ھالىتىنى ياخشى ئىپادىلگەن. مانا بۇ سۈتۈق بۇغراخان رەسىمىنىڭ تارىخي جەھەتتىن ئۇتۇقلۇق چىققان بىر تەرىپى. سۈتۈق بۇغراخان رەسىمىنىڭ تارىخي جەھەتتىن مۇۋاپىقىيەتلىك چىققان يەنە بىر تەرىپى ئۇنىڭ قىياپىتىدە كۆرۈلگەن.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

ره‌سمده سۈتۈق بۇغراخان قىران قامەت، يالاڭباش، چاچلىرى يەلكسىگە چۈشۈپ تۇرغان هالەتته سىزىلغان. ره‌سساملار بۇ نۇقتىدا ئىنتايىن ئەستايىدىل هەم ئىنچىكە ئىش كۆرگەن. مەلۇمكى، قاراخانىيلار خانلىقىنى قۇرغان ئاساسلىق قەبىلە نەچچە مىڭ يىلىق كۆچمەن چارۋىچىلىق مەدەنىيىتىنى باشتىن كەچۈرگەن. يالاڭباش يۇرۇش، چاچنى يەلكسىگە چۈشكىچە قويۇش كۆچمەن مىللەتلەردىكى بىر تۈرلۈك ئۇمۇملاشقان ئادەت هېسابلىنىدۇ. بۇ خىل ئادەتنىڭ ئەمدىلەتىن ئىسلام دىنى ئېتىقادىغا كىرگەن ياش خاقان سۈلتان سۈتۈق بۇغراخانىنىڭ قىياپىتىدە كۆرۈلۈشى تەبئىي ئىشتۇر. ئېتىقادىنى يېڭىدىن ئۆزگەرتكەن بىر قىران ئەركەكنىڭ هە دېگەندە «مىڭ بىر كېچە» هېكايىلىرىدىكى ئەرەب پادىشاهلىرىدەك ياسىنىپ يۇرۇشى، كېيىنىش – تارىنىش ئادىتىدىكى ئەنئەنىۋى ئالاهىدىلىكلەرنى بىراقلا ئۆزگەرتىشى تەس. مىڭ يىللار ئۆتكەن بۇگۈنكى كۈندىمۇ باشقا مىللەتلەرگە ئوخشاش مۇتلەق كۆپ ساندىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئۇمۇميۈزلۈك دېگۈدەك ئەنئەنىۋى كېيىنىش – تارىنىش ئادىتىنى قەدىرلەپ، ساقلاپ، داۋاملاشتۇرۇپ كېلىۋاتقانلىقى بىزگە ره‌سمدىكى بۇ نۇقتىنىڭ ئىلمىيلىكىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ. سۈتۈق بۇغراخان ره‌سمىنىڭ يۇقىرىقىدەك تارىخىي چىنلىق مەسىلىرىنى نەزەرگە ئېلىپ سىزىلغانلىقى بۇ ره‌سمنى تارىخىي جەهەتتىن مۇئەييەنلەشتۈرگەن، دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ سەنئەت نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا، بۇ ره‌سمنىڭ مۇئەييەنلىكى چىقىشىدىكى يەنە بىر روشەن سەۋەب ره‌سساملارنىڭ كومپوزىتسىيەنى ئەستايىدىل ئورۇنلاشتۇرغانلىقىدا كۆرۈلىدۇ. ره‌سساملار سۈتۈق بۇغراخانىنىڭ پورترېتىنى سىزىشتا ئۇنى هەشەمەتلىك هەم سۈرلۈك ئوردىنىڭ ئىچىگىمۇ قويمىغان، قىر- چاپ قاينىغان جەڭ مەيدانىغىمۇ قويمىغان، شۇڭا ئۇنىڭ ئۇچىسىدا ئوردا ئىچىگە خاس مۇنتىزىم شاهانە كىيىملىرىمۇ، جەڭ مەيدانىغا خاس جەڭگىۋار جەڭ كىيىملەرمۇ يوق. ره‌سساملار ئۇنىڭ ئوردا سىرتىدا مەلۇم ئىشقا قاتنىتا كەسكىن ئىپادە بىلدۇرىۋاتقان چاغدىكى مومېنتىنى تۇتۇۋېلىپ ئۇنىڭ ئىشەنچكە تولغان هەيۋەتلىك قىياپىتىنى، قەتئىي هەم مۇرەسسەسىز خاراكتېرىنى، جەسۇر هەم مەردانە رەهمي هالىتىنى ئىپادىلەش ئۈنۈمىگە ئېرىشكەن. ماي بويىاق ره‌سىم پېرسوناژلارنىڭ روهي هالەت، چىراي – قىياپىتىنى ئىپادىلەشتە باشقا ره‌سىم تۈرلىرىدىن ئۈستۈن تۇرىدۇ. ئۇ پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرىنى تەسۋىرلەشتە ئالاهىدە ئەۋزەللىككە ئىگە.شۇنداق بولغاچقا، تارىختىن بۇيان نۇرغۇنلىغان ره‌سساملار مۇهىم تارىخىي ۋەقەلەرنى ۋە تارىخىي شەخسلەرنىڭ ئوبرازلىرىنى ماي بويىاق ره‌سمده ئىپادىلەپ، كۆرگۈچىلەرنى شۇ مۇهىتتا ئۆزىمۇ بارەدكلا هېس قىلدۇرغان. ماي بويىاق ره‌سمىنىڭ تېخنىكىلىق ئۇسۇل جەهەتتىكى ئېقىملىرى خىلمۇخىل ۋە ناهايىتىمۇ كۆپ. چوڭ ياپىلاق موي قەلەمده ره‌ڭنى قىلىن دۆۋىلەپ بېرىدىغانلىرىمۇ بار، كىچىك موي قەلەمنىڭ ئىنچىكە ئۇچى بىلەن ئۇل قويۇپ ئىنچىكە تەسۋىرلەيدىغانلىرىمۇ بار. نەپىس، زىل، يالتىراق، تەكشى، سىلىق، ره‌ڭلىرى ئاددىي ۋە ساپ كەلگەن كىلاسسىك ئۇسلۇبتىكىلىرىمۇ، مەردانە، چوڭ لەكلەر بويىچە قەلەم ئىزىنى چىقىرىپ سىزىدىغان، ره‌ڭ سىلىشتۇرمىسى كۆچلۈك مودېرنىزم ئېقىمىدىكىلىرىمۇ بار. رېئالىستىك ئۇسۇلدا ئوبراز يارىتىدىغانلىرىمۇ، ئابستراكت سىزىق ۋە ره‌ڭ پارچىلىرى ئارقىلىق يوشۇرۇن مەنىنى ئىپادىلەيدىغانلىرىمۇ بار. سۈتۈق بۇغراخان ره‌سمىنى سىزىشتا ره‌سساملار ، چوڭ ياپىلاق موي قەلەمنىمۇ،

كىچىك موي قەلەمنىڭ ئىنچىكە ئۇچىنمۇ ئىنتايىن مۇڭاپىق ئىشلەتكەن. بۇ ئۇنۇم سۈتۈق بۇغراخانىنىڭ ئارقىسىدا يورۇپ تۇرغان سۈزۈك ئاسمان تەسۋىرىدە ھەم ئۇنىڭ كىيىم – كېچەك ۋە قورال – جابدۇقلىرىدا ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان. رەسسامدىكى رەڭ سىلىشتۇرمىسى نىسبەتەن كۈچلۈك ھەم رەڭلەرنىڭ بىر بىرىنى گەۋدىلەندۈرۈشى تەبىئىي. رەسسامدە سۈتۈق بۇغراخانىنىڭ قىسقا يەڭلىك ، بىنەپشە رەڭلىك، قۇندۇز ياقلىق شاھانە جۇۋىسىنىڭ ئىچىدىكى قىزىل تونى ئاجايىپ ئېسىل ھەم جلۇلىنىپ تۇرىدۇ. بۇ جلۇدىن نازاكەت ئەمەس بەلكى جۇشقۇن تۈس ئۇرغۇپ تۇرىدۇ. گەرچە رەسسامىلار تارىخىمىزدىكى ئەڭ پارلاق دەۋر بولغان قاراخانىيلار خانلىقىنىڭ ئەڭ بۈيۈك خاقانى سۇلتان سۈتۈق بۇغراخانىنىڭ ئوبرازىنى يارىتىۋاتقان بولسىمۇ، كۆرۈنۈشلەرنىڭ ھەشەمەتلىك، سەلتەنەتلىك بولۇشىنى زىيادە قوغلاشمىغان، ئوبرازنىڭ تەمكىن، سالاپەتلىك بولۇشىغىمۇ زىيادە ئىنتىلمىگەن. پورترېتنى سول يانپىشىدا ساڭگىلاپ تۇرغان ئالماس قىلىچىنى سول قولىدا مەھكەم سىقىمداپ، ئوڭ قولى بىلەن «مەنلا بولىدىكەنمەن بۇ ئىشنى ئاخىرىغا ئېلىپ چىقماي قويمايمەن!»دېگەن مەنىدە ئۆزىنى كۆرسىتىپ، چىرايىدىن كەسكىن ھەم جىددىي ئىپادە بىلدۈرۈپ تۇرغان ھالەتتە سىزغان. سۈتۈق بۇغراخانىنىڭ يېڭى ھەم پارلاق بىر تارىخىي دەۋر يارىتىش ئىرادىسىگە كەلگەن، خاراكتېرى قەيسەر، ئىدىرىكى ئۆتكۈر، يىراقنى كۆرەر بۇ ھالىتى كىشىدە ئۇنتۇلغۇسىز تەسىرات قالدۇرىدۇ. ئېنىقكى، سۈتۈغ بۇغراخان ئوبرازىنىڭ كۆرگۈچىگە قالدۇرىدىغان بۇ خىل چوڭقۇر تەسىرى ئەلۋەتتە قۇرۇقتىن قۇرۇق شەكىللەنگەن ئۇنۇم ئەمەس. بۇ يەردىكى سەۋەب، رەسسامىلار پىشقان ماھارىتى بىلەن ئوبيېكتنىڭ مومېنتلىق (شۇ دەقىقىدىكى) ھەرىكەت ۋە چىراي قىياپىتىنى تۇتۇۋالغان. بۇ ئارقىلىق پېرسوناژنىڭ خاسلىق ئالاھىدىلىكى بىلەن چىرايىدىكى مومېنتلىق روھىي قىياپىتىنى ئىپادىلەپ، رەسىمگە جان كىرگۈزۈۋەتكەن. رەسىمنىڭ كومپوزىتسىيەسى سۈنئىيلىكتىن خالىي ھالدا ئىنتايىن تەبئىي بولغاچقا، سۈتۈق بۇغراخانىنىڭ خاراكتېرى قۇرغاق، ھەرىكىتى ياسالما بولۇپ قالمىغان. بەلكى قەتئىي، مەردانە، ئىشەنچى تولۇپ تاشقان، ئىسلاھات ئىرادىسى ۋە تالانتى ئۇرغۇپ تۇرغان جەسۇر قىياپىتى نامايەن قىلىنغان. ناۋادا سۈتۈق بۇغراخانىنىڭ ئوبرازى قېلىپلىشىپ قالغان ئوبراز يارىتىش ئادىتى بويىچە ھەشەمەتلىك ئوردىدىكى شاھانە تەختتە كېرىلىپ ئولتۇرغان ھالەتتە تەسۋىرلەنگەن بولسا، ئۇ بىزنىڭ كۆز ئالدىمىزدا ھەشەمەت ئىچىگە غەرق بولۇپ كەتكەن، ياساپ- تاراپ ۋاللىدىتۇبتلگەن، كۆتۈپ – ئاسراپ پارقىرىتۇبتلگەن، ئەمما، خاراكتېرى ئاجىز، ئىدىيەسى قۇرۇق، باشقىلار قورچاق قىلىپ ئويناىدىغان ھالەتتە نامايەن بولغان بولاتتى. رەسسامىلار ئەلۋەتتە تارىخىمىزدىكى بۇ ئەڭ مەشھۇر خاقاننىڭ كىملىكىنى تۇرقىغا قاراپلا سالاھىيىتىنى بىلگىلى بولىدىغان قىلىپ تەسۋىرلەشكىمۇ يېتەرلىك ئەھمىيەت بەرگەن. بۇ نۇقتىدىن ئېيتقاندا ئۇنىڭ شاھانە قىياپىتىدە گەپ يوق. رەسسامىلار سۈتۈق بۇغراخانىنىڭ سىرتقى قىياپىتىنى جانلىق سىزىپلا قالماستىن، مۇھىمى ئۇنىڭ روھىي قىياپىتىنى ئاشكارىلاشقا ئالاھىدە كۈچىگەن، شۇڭا ئۇنىڭ ئوبرازى ياغاچ قورچاقتەك ئۆلۈك ھالەتتە سىزىلمىغان، بەلكى ئىرادىسى مۇستەھكەم، زېھنى ئۆتكۈر، مىجەزى كەسكىن، ھەققانىيەت تۇيغۇسى كۈچلۈك، ئادالەت يولىدا ھېچنىمىدىن يانمايدىغان، غەيۇر خاراكتېرگە ھەم مۇكەممەل ھەربىي ساپاغا ئىگە قىلىپ سىزىلغان. مۇنداقچە ئېيتقاندا، شەكىل بىلەن مەزمۇن بىرىكىپ يۈكسەك مۇكەممەللىك ھاسىل قىلغان. نەجمىدىن ئەزىزى بىلەن رەشىدە ئەلى تەرىپىدىن تۆت ئاي ۋاقىت سەرپ قىلىنىپ سىزىلغان بۇ ماي بۇياق رەسىم يۈقىرىقىدەك مۇۋەپپەقىيەتلىرى بىلەن سەنئەت تارىخىمىزدىكى بىر نامايەندە خاراكتېرلىك ئەسەر بولۇپ قالسا ئەجەپ ئەمەس.

مەنبە: خەلقىم تورى

ئەسكەرتىش: ئۇيغۇر ئاكادېمىيىسى تور بېتىدىكى يازمىلار ئاپتورنىڭ ئۆزىنىڭ كۆز-قارىشىغا ۋەكىللىك قىلىدۇ. تور بېتىمىزدىكى يازمىلارنى مەنبەسىنى ئەسكەرتكەن ھالدا كۆچۈرۈپ كەتكە تارقىتىشقا بولىدۇ.